

NAGY TERÉZIA

NARRATÍV MENEKÜLTORS

A hatalom és mobilitás kérdései

A hatalom és mobilitás a menekült narratívákban

Az élettörténeti módszer, a kvalitatív módszerek általában, rendelkezésünkre állnak, ha olyan összetett témával foglalkozunk, amelyet emberek történeteivel ragadhatunk meg. A narratív megközelítés alkalmazásával – úgy gondolom –, lehetőségünk nyílik a megértő értelmezésre, azaz arra, hogy az emberi *sorsot* – nevezzük így, mégha a sorsszerűséget esetlegesebbnek is tekintjük annál, mint ahogy azt témánk kapcsán láthatjuk –, a társadalmi-kulturális környezet összefüggéseiben, hatások folyamában értelmezhesük (vö. Pászka 2007: 14 és 21). Amint azt látni fogjuk, két egymással összefüggő, külön is elemzett szempontot emeltem ki: a hatalom, tekintély és láthatóság valamint a mobilitás szempontjait. E kettő aspektus az, amely a menekültek elbeszéléseiben megjelenik, mint a sors kegyelme és kegyetlensége. Az összefüggés azonban nemcsak az élettörténet elbeszélések során válik plasztikussá, hanem az elemző szem is összefüggést találhat közöttük, ha a mobilitási pályát és a hatalom birtoklását együtt tekinti. Lentebb azonban láthatjuk azt is, hogy a narrációk nemcsak a hatalom birtoklását, hanem annak használatát és egy transzcendentális hatalomnak való (többé vagy kevésbé) alávetett életet is bemutatnak, s ez a másik szempont inkább a hatalom közvetítettségét, az azzal való felruházottságot vagy hiányt interpretálják. Ez esetben a hatalom nem az individuumé, hanem a Koráné avagy ez által a muszlim közösségé. A narratív megközelítésben azonban az láthatóvá válik, hogy e kettős hatalom definíció nemcsak a nyelv alaki megjelenésében azonos, hanem a diaszpórákon (ill. a muszlim közösségen) belül más módon is összefügg.

A terepmunka – a diaszpóra sajátosságai

Több éve végzek terepmunkát magyarországi muszlim közösségekben, s ezen belül négy éve magyarországi diaszpórákban és menekültek körében, ahol elsősorban Dél-Ázsia, a közel-kelet, a maghrebi térség valamint Kelet- és Nyugat-Afrika területeiről származók kultúrájával, integrációjával, kapcsolathálóikkal foglalkoztam. A lentebb kirajzolódó megállapításokhoz számos élettörténeti interjújt készítettem, megfigyelőként résztvevő pozícióban megannyi alkalommal vettem részt beszélgetésekben és a diaszpórákban, illetve a táboron belüli eseményeken.

E jelzett diaszpórák sajátosságai hazánkban, hogy viszonylag rövid történelemre tekintenek vissza, többek között azért is, mert a migrációs útvonalak között hazánk viszonylag kis szere-

pet tölt be, nem is célállomás, s akik mégis hazánkban kérnek menekültstátuszt, igyekeznek továbbállni. Azok, akik nem menekültként (diákként, vállalkozóként) érkeztek Magyarországra e területekről, viszonylag kevesen vannak. Egyes diaszpórák gazdaságilag gyengék, mások kevesen vannak vagy az összetartás csekély. A származás amellett, hogy identitásképző elem, a diaszpórához való kulcsot jelenti, de a diaszpóráközi individuális kapcsolatokat is befolyásolja.

A nyugat-afrikaiak körében plasztikusan a nigériaiak közössége rajzolódik ki, ők szám szerint is többen vannak, s összetartóbbak, mint más nyugat-afrikai csoport. Kisebb létszámban élnek szenegáli, malii, elefántcsontparti és kameruni származásúak, itt a kapcsolatot elsősorban a barátság, másodsorban az akár a csoporton túlmutató vallási közösségi kapcsolatok határozzák meg.

A kelet-afrikaiak tagoltak, mind származási ország, mindpedig törzsek és politikai hovatartozás szerint. A szomálok nagy tömbje ugyan összetartó, de gazdaságilag gyengébb, s nem is sokan kívánnak hazánkban megtelepedni, az integrációs törekvések csekélyek, maguk között és válogatva a muszlim kapcsolatok között, építik a közösségeiket. A szomálok közötti összetartás még a politikai, klánbeli hovatartozás különbözőségei ellenére is erős, kifelé zárt csoportot alkot. A kisszámú eritreaiak közössége helyileg is, politikailag is tagolt, csakúgy, mint a kissé nagyobb létszámú etiópok közössége.

A fentebbi nagy szubszaharai diaszpórákon kívül számos kisebb egy-két fős csoport él, a menekülttáborokban egyszer-egyszer lehet találkozni kongói, angolai, gambiai, libériai vagy más országokból menekült személyekkel.

Az aránylag nagyszámú afgán, pakisztáni, iraki menekültek mellett bangladesi, iráni menekültek kisebb számban és nagyszámú közel-keleti (palesztin, kurd), maghrebi (elsősorban egyiptomi és nyugat-maghrebi) érkeznek hazánkba.

A választóvonalak egyike a muszlimok között – a vizsgált közösségben ők vannak többségben – az etnikai különbségek, illetve különbségrétekek. Amellett, hogy a muszlimok összetartanak, s párt, barátot, üzletfelet, munkatársat inkább egymás közül választanak – úgyis megfogalmazható néha, hogy inkább, mintsem európai¹ –, egymás között éles, bár szükség szerint átjárható határokat húznak (ld. Nagy 2007.). Úgyis, mint egyfajta hierarchikus szemléletmód, melyben valaki, valamely oknál fogva lenézi a másikat – a perzsák az arabokat, a maghrebiek a szubszaharaiakat, a szubszaharaiak pedig megkülönböztetik a keleti és nyugati szubszaharaiakat. S ezek csak a főbb választóvonalak. Ezek az ünnepek kapcsán, a mecsetekben eltűnnek, azonban plasztikusan kirajzolódik akkor, amikor a szerepek szétosztásáról van szó: üzleti kapcsolatban, munkaadó-munkavállalói kapcsolataikban, illetve a mecseten belüli szerepek leosztásában (ki lesz imám, kit szólítanak sejkheknek, ki az, aki csak harmadrendű). Ez utóbbi következtében a menekültek lefelé való mobilitása, látjuk majd lentebb, tovább erősödik – elveszíthetik in-group társadalmi presztízsüket.

Hatalom, tekintély

A diaszpórák sajátosságai mellett szempontunkból egy nagyon lényeges különbség jelenik meg a tradicionális muszlim közösségekkel szemben. A férfiak és nők elkülönülése ugyan előírt,

¹ Ez nem rasszizmust jelent, de a vallási azonosság biztosítja azt a közösségi érzést, intimitást amely a különféle kapcsolatokhoz szükségesnek látszik. Az ígéretek, igazságok a közösségen belül értelmezhetők, a kulturális-vallási azonosságok ezt segítik.

kötelező, de nem minden esetben megvalósítható, így például nem megvalósítható a menekült-táborban, a találkozóhelyeken.

Így a frissen érkezettek, a néhány éve itt élők közegeiben jól látszik az, ahogy a hatalom, a Korán előírásai befolyásolják a látást, a tekintetet, akkor és ott, amikor ez a valóságban megtörténhetne.

Az illem, szokás, törvény (itt: saría), a Korán, a szunna, a fatva befolyással van a mindennapi életre, így arra is, hogy mi az, ami megtekinthető, s mi az, ami nem, amely az erkölcsbe, a józan élet törvényeibe, avagy az iszlamista ideológiába ütközik. A hatalom transzcendentálisan és szokásjogilag megerősítve jelenik meg, s ellenőrzi a percepciót. A hatalom és a tekintély befolyással van arra, hogy mi az, ami befogadható – elutasítandó vagy egyszerűen csak tudomásul nem veendő. Az iszlám – a Korán, a szunna és a fatvák – tekintélye, hogy egy kicsit a tekintélyt elvállasszuk a hatalomtól, elvileg megkérdőjelezhetetlenül lebeg a hívők felett, de tudnunk kell azt is, hogy mind a személyes vallásosság, mindpedig a szokások felülírhatják itt-ott e tekintélyeket. Így a diaszpórában is előfordulhat, hogy valaki jobban, mások kevésbé vallásosak, esetleg – mint ahogy azt például a szomálok és a nyugat-afrikaiak valamint a fatvák kapcsán láthatjuk – a szokás felülírja, hogy ezeket mennyire veszik figyelembe, mennyire terjed ki személyes észlelésükre, interperszonális kapcsolataikra, valamint a mindennapi életük egyéb területeire.

A legalapvetőbb szempont az, ahogy a Korán előírja², hogy a férfiak és nők elkülönüljenek egymástól, ha nincsenek rokoni kapcsolatban, s tekintetüket ne emeljék a másik nemre. E példán és mások segítségével kívánom a látható és a láthatatlan problematikáját megragadni.

A látható

A látható amellet, hogy mindaz, amely a mindennapi (és ünnepi) alkalmakkor láthatóvá válik a szemlélődő muszlim számára, sajátos korlátok közé van szorítva. Nem tartozik ide mindaz, ami az iszlám erkölcsébe, a józnlés vagy a jog határaiba ütközik. Nem tartozik ide mindaz, amely elvi szinten „hozzáférhető” – az internet, a média, az európai kultúra által – de tiltott vagy legalábbis nem megengedett (így a szexuális tartalmak, az európai ateista irodalom és költészet). Látható és megtekintendő mindaz, amely az iszlám hitben való elmélyülést elősegíti, s a diaszpóra sajtóságaiból adódóan mindaz, amely az Otthont esszenciálisan tartalmazza, vagy segíti az identitás megőrzését. Megmutatandó tehát az iszlám bölcsek írásai, a közösségen belül példamutató ember (vagy asszony) élete, az internetes hírportálok, amelyek legitimálják az elvándoroltak sorsát, illetve adott politikai, etnikai, vallási oldalt képviselik.

A látható és a megmutatandó egzotikum

A látható dolgokon belül külön meg kell említeni a diaszpóra azon attribútumait és eseményeit, amelyeket a „megmutatandó egzotikum” kifejezéssel is illelhetnénk.

A nyugat- és kelet-afrikai, a dél-ázsiai, a közel-keleti és a maghrebi térségből érkezett menekültek esetében a szembeötlő különbségek mellett, a magyarokétól eltérő kulturális és vallási sajtóságokról, kötődésekről beszélhetünk. A sokszínű Afrika különböző részeiből érkezett

2 „Mondd a hívő férfiaknak, hogy süssék le tekintetüket, s őrizzék szemérmüket, ez tisztább a számukra. Allah mindenről tájékozott arra nézve, amit tesznek. És mond a hívő nőknek, hogy süssék le tekintetüket, s őrizzék szemérmüket.” (Korán, A világosság: 30-31.)

menekültek, vagy épp a legkülönbözőbb iszlám területekről érkezettek esetében az értelmező érdeklődő a diaszpórán belüli differenciáltságot fedezheti fel. Azonban ahogy arról a menekültek beszámolnak, sokszor csak az afrikai vagy a muszlim attribútumukat tekintik, s ez alapján viszonyulnak hozzájuk. Még a kulturális megmutatkozásnak helyt adó eseményeken is az afrikaiakat együttesen kezelik, még akkor is, ha az esemény során etnospecifikus jellegzetességeiket kívánják megmutatni

A már-már performance értékű bemutatkozásokat – lett legyen az egy kulturális est, egy kávézó vagy egy étterem – amelyek során ugyan kiemelik különlegességeiket (Nagy 2008), de ugyanakkor azon elemeket válogatják ki, amelyek feltételezhetően befogadásra találnak – és amelyek megfelelnek annak a kritériumnak, amellyel a látható-t jellemeztük. Ilyen az étel, a zene, a vízipipa, a kalandos történetek interpretációi. Az afrikaiak zenéje, a konga és a darbuka hangja, az arab zene és a hastánc olyasmis, amely könnyen elfogadható.

Az iszlám – más „egzotikus” termékekhez hasonlóan – bemutatásra és felkínálásra kerül (ld. *dawa'*, azaz hitre hívás gyakorlata). Az iszlám megmutatásának kapcsán ugyanazon jellegzetességekről beszélhetünk, mint amikor az Otthonról beszélnek. (A hasonlóság alól egyetlen kivétel az iszlám európai sztereotípiáira [mint pl. a fundamentalizmus, a dzsihá, tálibok kapcsán kialakult sztereotípiákra] irányuló dekonstruktív felvetések.)

Mind a fogyasztásra felkínált interpretációban, mindpedig a „belső” szférában az Otthon, a haza mitikus interpretációja jelenik meg. Permanens interpretációban és narrációban jelenik meg az Otthon, amely felruházódik a szépség, a tisztaság, a becsületesség, az ősi tradíciók, a kölcsönös szeretet és tisztelet jellegzetességeivel.

A látható és a láthatatlan, a megengedhető és a megengedhetetlen

A láthatóság és a megengedhetőség (vö. lehető és lehetetlen és a megismerés Merleau-Ponty 2007. 48.) mentén egy kétszer kettős mátrix rajzolódik ki, amely alapvető módon húz határokat, de e mátrixnak az elemei az illem, szokás, törvény (saríja), hatalom valamint a tudatos és tudattalan, rejtett és feltárt fogalmi mentén értelmezhetőek tovább.

Látható Megengedhető	Látható Megengedhetetlen
Láthatatlan Megengedhető	Láthatatlan Megengedhetetlen

Látható és megengedhető

Ide tartozik mindaz, amit a diaszpórák fogyasztásra felkínálnak, az a fajta Egzotikum, amelyet performance értékkel bír, amelyet önmagukból megmutatni megengedett. A diaszpóra azonban nemcsak nyilvános, kifelé megmutatható elemei tartoznak ide, hanem azok is, amelyet maguk között megmutathatnak. Ez utóbbiakat az iszlám jog és a szokások befolyásolják.

Láthatatlan és megengedhető

E kategóriába sorolhatnánk mindazon elemeket, eseményeket, tevékenységeket, s nem utolsósorban személyeket, amelyek látása tulajdonképpen bizonyos határok között megengedett, az iszlám jog és szokás nem tiltja, de mégis rejtve marad. Így például a nők rejtve maradnak a férfiak előtt, a nők nem tekinthetnek idegen férfiakra. Azonban a pillantás nélküli percepcióra itt is mód adódik. Ha a férfi nem is a nőre, hanem annak válla fölött, de arcától 5-10 centiméterre tekint, akkor valójában látja, tudomásul (és tekintetbe) veszi a nőt, de mégsem nézi. A diaszpórák itt kapnak jelentős kihívást: hiszen nagyon sok egyedülálló érkezik közéjük, illetve európaiakkal is találkoznak, így ezen interperszonális találkozások során kell érvényesíteniük az erkölcsileg helyes magatartást. A diaszpórákban a nők is kénytelenek nem-rokon férfiakkal szóba elegyedni – akár egzisztenciális, akár vallási kérdéseket illetően, a találkozások során nem megoldható a nők és férfiak szigorú szeparálása – hiszen egy-egy nőnek egyetlen kapcsolata a saját kultúrával (az Otthonnal) a férfiak közössége által élhető meg. E kapcsolatok azonban – amennyire csak lehetséges – rejtve maradnak.

Láthatatlan és megengedhetetlen

A mátrixon tovább haladva a láthatatlan és megengedhetetlen mezejére érünk. Ez egyben azt is jelenti, hogy a tilalmakkal találkozunk. Megengedhetetlen és nézni (olvasni) nem való a hitetlen művek, így Rushdie vagy Ayan Hirshi művei is, de ehhez hasonlóan mindaz, amit jószerevével elrejt a szégyen, amire nem szabad még pillantani sem (homoszexualitás, megengedhetetlen szexuális magatartás, félrelépés). Tulajdonképpen ezek büntetendőek is, amennyiben fény derül rájuk – s amennyiben ezt tanuk, akik szintén nem láthatták, tanúsítani tudják. Így szorosan egybekapcsolódik a következővel is.

Megengedhetetlen sokszor az „otthon tartott nők” megpillantása is – ők mellett, hogy a közösség láthatatlan részesei, érdekes módon pontosan azért is vannak elzárva a külvilágtól, hogy ne lássák az erkölcstelen vagy csupán az otthon (férj) által megszabott rendtől eltérő Világot.

Megengedhetetlen a temetés látása a nők számára, mert a közvetlenebb látvány olyan mértékű siránkozásra sarkallná őket, hogy a halott nem tudna békében nyugodni - mondják.

Látható és megengedhetetlen

Ez egy speciális helyzet: meg kell mutatni, hogy mi a rossz, az eltérő, ami elítélendő, amely nem fér az erkölcs által megengedett világba. Némileg a látható itt azt jelenti, hogy büntetés céljából megmutatható a kultúrában (vallásban). Ez egyfajta interpretáció és performance is egyben, csakúgy, mint az első kategória – csak itt épp a rosszat kell láthatóvá tenni, tanulságul mások számára.

S ha megkérdezik, hogy az, amelyet a nyugati világ a muszlim diaszpórákkal kapcsolatosan is hangsúlyosnak lát, a dzsihád, az öngyilkos merényletek hova tartoznak – magam is elbizonytalanodok. Hiszen tudjuk, hogy a dzsihád egy kissé mást jelent, s nem elsősorban a háborút, de ha mégis ezt tekintjük, tudnunk kell, hogy mind ezen egyszerűsített értelmezés, mindpedig az öngyilkosság alapvetően megengedhetetlen a diaszpórák számára is, éppúgy, ahogy a nyugati világnak. De látható, igaz, valójában annak csak végső pillanatai, bemutatott változatai hozzáférhetőek igazán.

Nők és férfiak a láthatóság peremén

Ahogy azt már fentebb is említettem, a nők és a férfiak közötti kapcsolat erősen korlátozott, a hatalom – ezen belül a transzcendentális hatalom közvetítve – befolyásolja, hogy ki kit láthat, ki kit érinthet, ki kit vehet észre, ki mit vehet észre. Ez így van tehát az érintés és bármely olyan kapcsolat esetében, amely fizikai kontaktust jelent vagy jelenthet³, továbbá ha ez a másik fél (nem) észrevételével, tekintetbe vételével járhat⁴. Ez alól kivételt képez, ha segítő szándékkal fordul egy férfi a nő felé – ekkor rátekinthet, de ha nem is teszi, mégis érzékeli a jelenlétét. Fordítva ez még inkább korlátozott, hiszen „egy nő alapvetően miben segíthetne egy férfinak”? A hibák észlelése kötelező, azzal együtt, hogy a tekintetet el kell róla fordítani és semmi esetre sem szabad összekeverni a követendő példákkal. A kiválóságok, jócselekedetek észrevétele is ajánlatos, de a tekintetbe vétel alapvetően Allahé – a dicséret ezért nem igazán helyénvaló, bár Eid al-Fitr ünnepén előfordul, hogy az év során észlelt cselekedetek ajándékozásra adnak okot.

A tekintet és a tekintetbe vétel

A tekintet és a tekintetbe vétel igazából nem függ a rápillantástól – ez utóbbi inkább kiegészítő jellegű. A tekintet „majdnem” a tárgyra irányításával is megtörténhet az észlelés, s így is kell történnie a fentebb leírt, a hatalom által korlátozott esetekben. Ez ugyanakkor azt is jelenti, hogy a rápillantás és/vagy észlelés (tekintetbe vétel) kétféle módon valósulhat meg:

- rápillantás és észlelés együttesen
- rápillantás nélküli tekintetbe vétel.

Tehát, ha a tekintet, a pillantás megengedhetetlen, akkor e nélkül, a szem sarkából való követéssel, hallomásból való tájékozódással – s esetenként a tilalmak erdejébe való tévedéssel valósul meg a tekintetbe vétel. E tekintetbe vétel azonban éppolyan fontos a mindennapi életben, a vallás színpadán és az identitás megerősítésében, mintha a megengedett tekintet segítette volna.

A menekültek mobilitási pályái és a hatalom birtoklásának kérdései

E tanulmány második részében a mobilitás kérdését vizsgálom, hogy a menekültek sajátos intragenerációs mobilitása fényében értelmezzük az emberi sorsot, a társadalmi-kulturális határokat és a hatalom birtoklását a narratív értelmezésben figyelembe véve. A menekültek sajátos mobilitás-profilja olyan kérdéseket vet fel, amelyek az inter- és intragenerációs mobilitás, a flexibilis munkaerőpiac, a mobilitási stratégiák kapcsán felmerülő elméleti megfontolások újraértelmezését teszik lehetővé, sajátos kérdésekkel színesítik azt. A menekültkérdés elsősorban a kulturális identitás, a migráció, a foglalkoztatás, a kirekesztettség és multikulturális társadalom elméletei és fogalmai kapcsán kerültek a társadalomtudományi diskurzusba. A társadalmi mobilitás szempontjából egyetlen részterületre irányult a figyelem: a térbeli mobilitás és annak munkaerőpiaci hatásaira. Megközelítésemben a kibocsátó ország és a befogadó ország közötti térben és társadalmi státuszban megtett út, az intragenerációs mobilitás, az egyenlőség/egyen-

3 Akár ekként is: „Az a nő, aki illatossá teszi magát és azután áthalad az emberek között azért, hogy érezzék illatát, az bizony parázna!” (Ahmad hagyománya)

4 Okot adhat esetleg erkölcsstelen, pajzán gondolatokra. Kivétel itt is van: házasságkötés előtt megtekintendő a másik fél.

lőtlenség kérdései, a befektetés megtérülésének kérdése került a középpontba. S ahogy azt a tanulmány első felében jeleztem, a hatalom kettős fogalmával is megidézett narrációkat is összekapcsoltam a mobilitás-vizsgálattal.

Néhány mobilitási csatorna elemzése

A menekültkérdés a mobilitás szempontjából térbeli mobilitásként (migráció), inter- és intragenerációs mobilitásként, a befogadó ország társadalmi mobilitásától való eltérő modellként értelmezhető.

A menekültekként érkezők migrációjának egyik oka a kibocsátó ország társadalmi – politikai – gazdasági helyzete (háború, elnyomás, polgárháború, etnikai-vallási konfliktusok), másik hányaduk egyértelműen gazdasági okoknál fogva érkezik, az egzisztenciális problémáit más társadalmi-politikai okok mögé elrejtve. Miközben hatalmas utakat tesznek meg, szempontunkból a térbeli mobilitás két attribútuma válik fontossá. Egyrészt a migránsok elhagyják saját környezetüket, társas közegüket, s ezzel társadalmi státuszukat is; másrészt a megérkezésüktől kezdődően a teljesítmény helyett a származásuk, nemük határozza meg egy időre társadalmi útjukat (vö. Sorokin 1977).

A területi elmozdulás esetükben társadalmi-kulturális változásokat is hoz, amelyek miatt a szocializációjuk eredményei (az egyén korábbi integrációja) kérdőjeleződik meg. Az iskolai végzettségüket igazoló papírok vagy elvesztek/elmaradtak vagy érvénytelenek, nem kompatibilisek. Gyakran előfordul, hogy hamis személyazonosságuk mellé az iskolai végzettséget igazoló papírokat természetesen nem tudják hozzá kapcsolni. A társas kötések, melyek a státuszmegtartásban és státuszmegszerzésben segítik az individuumot, hátra maradtak, gyengén képesek csak támogatni az egyént⁵, új kapcsolatokat kell létesíteniük. A gazdasági-társadalmi státuszuk a befogadó országban megváltozik (ld. lentebb), s ezzel együtt a hatalom birtoklásának esélye is.

Ha csak a területi mobilitás dimenzióját nézzük, akkor státuszemelkedést jelenthetne az, hogy egy gazdasági-társadalmi-etnikai problémákkal, elszegényedéssel, polgárháborús viszonyokkal, esélyegyenlőtlenséggel sújtott területről egy rendezettebb körülményekkel bíró országba érkeztek. Valójában azonban eltúlzott lenne a státuszemelkedést ezen egyetlen dimenzió alapján nézni. Ha a további mobilitási csatornákat is bevonjuk, akkor a kép jelentősen átalakul.

A menekültek mobilitásának éppúgy mutatója a munkamegosztási hierarchiában elfoglalt hely, az iskolai végzettség, a jövedelem (a szempontokat vö. Róbert 1986; Lin 1991), mint más társadalmi csoportokban. A nehézséget az okozza, hogy az interpretációba be kell vonni a kibocsátó ország és a befogadó ország közötti különbségeket.

Továbbá a vizsgálatok az egyes dimenziókban külön-külön meg kell tekinteni az apa/családfő státuszát, a menekült „otthoni” státuszát, valamint az integrálódó személy státuszát a befogadó országban. Ez a három pont rajzolja meg a vizsgált individuum mobilitását.

A foglalkozás dimenziójában végbemenő változásokat tekintik a mobilitás legfontosabb mérőszámának (Róbert 1986: 157). A presztízshierarchián belül és a generációk közötti elmozdulásként is lehet értelmezni. A menekültek esetében úgy tűnt számomra, hogy mindkettő elemzése a helyénvaló. A menekültek többségének interjújából kirajzolódik, hogy egzisztenciális bázisuk megrendült, de az is, hogy a munkanélküliség többségüket nem sújtotta.

5 Több menekült is elmondta, hogy a családja otthonról küld időnként nagyobb összeget, vagy a már Európában tartózkodó rokon is támogatja anyagilag, illetve tanácsokkal.

„A [közgazdasági] főiskola befejezése után egy építővállalatnál dolgoztam, majd pedig a nagybátyám elhelyezett egy gyógyszercégnél. Orvosokhoz mentem, olyan orvoslátogató voltam. Mindent tudok a gyógyszerekről és a betegségekről, meg tanácsokat adtam, előadásokat tartottam az embereknek az egészségről.” (Akh., pakisztáni férfi, 37 éves AU/4)

„Amikor az iskolát befejeztem, motorokat szereltem és árultam, volt egy kis boltom. Rendesen megéltünk anyámmal.” E., nigériai 20 éves férfi A/11)

Kereskedők, iparosok, szállítmányozók és tanulók voltak többségében, akik viszonylag biztos megélhetéssel bírtak. A politikai menekültek (akiknek a személyes interjújában és nemcsak a Hivatalnak mondott adataiban is ez körvonalazódik), ott az értelmiségi és a katonai pályák is megjelennek.

A szülők, elsősorban az apák vizsgálatakor azt láthatjuk, hogy a gyermekeiknél valamivel alacsonyabb presztízsű foglalkozásúak. Alacsonyabb iskolai végzettség, esetleg iskolázatlanság jellemző a szülők generációjában, amelyhez képest a menekültek „otthoni” státusza magasabb. Ott, ahol a testvérre vonatkozó információk is rendelkezésre állnak, azt láthatjuk, hogy minden gyermek közel egyforma iskolai végzettséggel rendelkezik, vagy fog rendelkezni (jelenleg tanuló, diák). Így például az előbbi pakisztáni férfi édesapja középfokú végzettséggel (édesanyja alapfokú végzettséggel sem) rendelkezik, de mind a hat gyermek főiskolán tanult vagy folytat tanulmányokat.

A foglalkozási mobilitást tekintve az intergenerációs mobilitás tehát felfelé irányul, azonban ez is párosul egyfajta esztétikai-egzisztenciális elégedetlenséggel, amely a társadalmi berendezkedés zárt, immobil volta adhat magyarázatot és az elvándorlás jelenti az egyetlen kitérési utat a számukra.

Azt, hogy a migráció a várakozásoknak megfelelő eredményt hozza-e a menekültek számára, alább láthatjuk.

A fentebb jelzett iskolai papírok hiánya és esetlegessége mellett a menekülteket a nyelvi nehézségek is gátolják a munkavállalásban. Elhelyezkedni a végzettséget nem igénylő területeken tudnak (konyhai kisegítő, plakátragasztó, építkezéseken segéderő stb.), s mivel a munkaadó ritkán vállal többlet adminisztrációt egy 'szakképzetlen' munkaerőért – inkább választ másvalakit -, gyakran feketén dolgoznak.

A foglalkozási hierarchiában lefelé mozdulnak, süllyednek az otthoni státuszhoz és az apa státuszához viszonyítva is. A szubjektív értékelésben ez az életpálya természetesen negatív jelzőkkel terhelt – az otthoni presztízs, elismertség helyett a tekintélyvesztés fogalma rajzolódik ki. Kis hányaduk, akik önálló vállalkozásba kezdenek, s otthoni termékeket forgalmazznak (textiláru, fűszerek, fémáruk stb.) vagy éttermet nyitnak – státuszaik magasabbak, mint otthon volt, vagy ugyanazzal foglalkoznak. Ők a szubjektív értékelés során nagyobb önbizalomról, s legalább a viszonyítási csoporton belül, az etnikai csoporton, muszlim közösségen belül viszszanyertnek érzik a tekintélyt és egy minimális hatalmat, amely inkább gazdasági és társadalmi hatalom, mintsem politikai. Sokan ezen vállalkozóknál kapnak munkát – származási országtól függően egy-egy helyre koncentrálnak. Utóbbiak státusza a szakképzetlen, betanított munkásokéval egyenlő, így ez is lefelé való mozdulásnak tekinthető.

Azok, akik sikeresen működtetik vállalkozásaikat, stagnálást vagy enyhe emelkedést érzékelnek, de az értelmezést itt az nehezíti, hogy az itt élő honfitársaihoz viszonyítható a presztízsük, mert valamelyest elkülönülve élnek másoktól.

Legtöbben, míg az otthoni foglalkozásuk presztízséről meglegedetten számolnak be, elke-seredetten konstatálják, hogy nem jutnak megfelelő munkához; kirekesztéssel, xenofóbiával, rasszizmussal vádolják meg a befogadó országot.

A foglalkozások presztízse természetesen nem vethető össze egyértelműen, hiszen a presztízs értékét a körülvevő társadalom határozza meg, s emiatt egy foglalkozási csoport megfeleltetése egy hasonlóval a kibocsátó országban, kontextuális értelmezést kíván. Ennek ellenére azt is érzékeltetik, hogy a jelentős presztízsvesztés és tehetetlenség, kiszolgáltatottság (korábbi értelmezési mezőnkben a hatalom hiánya) jellemzi a befogadó országban a státuszukat.

Ha az értelmezési dimenzióba az iskolai végzettséget is bevonjuk, ahogy teszik azt a mo-bilitási diskurzusokban (vö. Bourdieu 1978: 71 és Róbert 1986; Ghatak–Sassoon 2001: 3-5; Krichel–Levine 2001: 49-51), lefelé való elmozdulást tapasztalhatunk a státuszgrádicson. A diaszpórákban készült narratív interjúk alapján azt láthatjuk, hogy a bevándorlók az iskolai végzettségnek többnyire megfelelő munkát vállaltak Otthon, majd pedig menekültként többségük kénytelen volt lefelé elmozdulni. Azok, akik végzettségüknek megfelelő vagy annál jobb munkát végeznek, hosszú ideje (megközelítőleg 20 éve) élnek hazánkban. Ebből következik, hogy a lefelé való elmozdulást nem szabad általánosítani, az idő dimenzióját szem előtt kell tartani.

Azt is láthatjuk, hogy az iskolai végzettség lényegében jelentéktelen közvetlen befolyással van az új státuszra, de az élettapasztalat (s itt az iskolai, vallási iskolai tapasztalatok is számítanak), az érdekérvényesítés képessége jelentős, pozitív hatással van.

A jövedelem csak egyetlen dimenziója az anyagi előrejutást mérő mutatónak. Ugyanakkor esetünkben ez az egyetlen, amely rendelkezésre áll. A minimálbér, amelyért dolgoznak, vagy a menekülttáboron belüli munka javadalmazása (7-40 ezer forint) és az otthonról vagy a nyugaton élő rokonoktól érkező anyagi támogatás teszi ki az összeget, amelyből a táborban élőknek fedezniük kell szükségleteiket. Megjegyzendő, hogy lakbérre, napi háromszori étkezésre, tisztálkodó és tisztítószerekre nem kell költeniük, tehát ez az összeg a személyes szükségleteiket elégíti ki, nagyobb összeg esetén a jövő megalapozását.

Emellett féllegális és illegális tevékenységekből adódó jövedelmek vannak, illetve vannak menekültek, akik semmiféle jövedelemforrással nem rendelkeznek.

Ha a legális jövedelemszerző tevékenységet nézzük, e dimenzióban is lefelé való elmozdulást látunk. Azok, akik az otthoni jövedelmüket is bevallották, s itt nem folytatnak vállalkozást, e csatornán is süllyednek. Az otthoni jövedelem átszámolva 59 ezer és 169 ezer forint között mozog, míg az itt, legálisan megszerzhető jövedelem átlag 52 ezer forint. Ismerve a magyar társadalmi-gazdasági helyzetet, kijelenthetjük, hogy e dimenziót értelmezve sem tapasztalhatunk rövidtávú státuszemelkedést a menekült életút során, s lokális szinten sem rendelkeznek jelentős tekintéllyel.

A menekültként érkezők intragenerációs mobilitása megszakad, törésvonal keletkezik benne, s egy alacsonyabb státuszról indul újra a mobilitásának íve. Ha a mobilitási csatornákat együttesen tekintjük, azt láthatjuk, hogy konzisztens lefelé való elmozdulás látható az otthoni és a befogadó országai státusz között.

Hoffmann-Nowotny szerint (idézi Cseresnyés 2005: 222) a migráció során a befogadó ország társadalmi struktúrája alá rétegződnek a beáramló csoportok. Azonban az empirikus munka és a szakirodalom alapján azt mondhatjuk, hogy a migráns csoportok nem alárétegződnek a társadalomnak, hanem apró, fragmentált csoportokat alkotnak, amelyek etnikailag/vallásilag meghatározottak és hierarchizáltak. Ezen csoportok a társadalmon belül vannak, azzal kapcsolatban (társas és gazdasági kapcsolatban) állnak. A kívülállásuk kulturálisan meghatározott/befolyásolt, de a befogadó országgal reflexív kapcsolatban állnak. Ez a reflexív kapcsolat részben vagy teljes egészében megfosztott mindennemű hatalomtól (tekintélytől), ezek ugyanis csak a jelzett csoportokon/diaszpórákon belül működnek a számukra.

A migráció és a mobilitás

A növekvő fejlődés irányába mozduló migrációs hatás a befogadó országok társadalmi struktúráját, munkaerőpiacát befolyásolja. A társadalmi struktúrában foglal helyet, miközben a munkaerőpiaci lehetőségeket és annak nyitottságát próbálja kihasználni. A munkaerőpiaci nyitottság lehetővé teszi a státuszmegszerzést, amely újabb migránsok érkezését vetíti előre. Ha a kereslet csökken, a mobilitási csatorna beszűkül és társadalmi konfliktusokhoz vezet.

A társadalmi konfliktusok kifejlődését az is segíti, hogy ahogyan azt láthatjuk az ábrán, egy viszonylag szegregált hierarchia élkelődik a társadalmi struktúrába, amely (akármelyik, általam vizsgált csoportot tekintve is) különbözik az őt körülvevőtől (a szegregációból következő egyenlőtlenségről ld. Caldeira 1999: 102-105). A muszlimok a tradicionális szerkezetek, vallási szabályok megőrzése mellett integrálódnak és szegregálódnak egyszerre (ismertebb példák sorát lehet említeni Nyugat-Európából, de Magyarországon is így van⁶).

A már említett Hoffmann-Nowotny 1973-as tanulmánya a migránsok és a helyi népesség eltérő mobilitását és az ellenőrizhetetlen társadalmi változást említi. Ez utóbbi publicitása a konfliktusok mentén jelenik meg, a multikulturális megközelítések ezt toleránsabban látják (Schiffauer, 2004). Az eltérő mobilitás attribútumai fentebb részletezésre kerültek, kivétel a migráns hálózatok szerepe a mobilitásban, amely a menekültek mobilitási stratégia-tervezésekor is megjelenik, s valós szerephez jut a beilleszkedés, az új élet megkezdésekor, a státuszmegszerzés és státusmegtartás folyamataiban (vö. a gyenge kötések erejéről Granovetter 1991).

Az Idegen mítosza és a társadalmi kirekesztés és befogadás problémája

Miközben a menekültekről, idegenekről beszélünk, fel kell ismerni, hogy a kultúra határai lezáratlanok, a határokon szinkretizmusok jönnek létre (Schiffauer 2004: 159.), amelyek Ulf Hannerz megfogalmazásában a globális mozaikok végét jelenti a globális világban, ahol a megismerés és elfogadás/elutasítás nem privilegizált, mert a kultúrák között kommunikáció és egymásrahatás van (Hannerz 2004.). A kulturális elemek dinamikusak, a kultúrán belül

6 A mintegy ezer fős budapesti pakisztáni közösség elkülönülve, mintegy rejtve marad a szemlélő előtt, csakúgy mint a még ennél is nagyobb szír, marokkói közösségek. Az afgánok elkülönüléséről ld. Marton (2000) tanulmányát, az afrikai bevándorlók beilleszkedéséről Olomoofofe (2000) tanulmányát.

törések és átfedések vannak. A másság már nem egyértelműen körülhatárolható nyelvileg, területileg vagy más kemény attribútumokkal, de határait kiszabja a koherens, saját struktúrával rendelkező kultúra. Az antropológusok szerint az idegen, a Más a rámutatás által kel életre, egyfajta interpretáció által, amely a különösségre és a Másságra fókuszál. (Mindehhez ld. Bhabha 1996.) A Más interpretációja ezáltal egy fordítássá vált, melynek során „egyre hibridebb identitásokat teremtünk, egyre többet fogadunk be a kívül rekedtekből, a szabadság egyre újabb horizontját nyitjuk meg, és ezzel mindig újra meg újra átlépünk egy vonalat... „de mögöttünk rögtön újra bezárul, mint a felejtés hulláma, és újból visszaáramlik az átléphetetlen társadalmi antagonizmus és a kikezdzhetetlen hatalom horizontjává” (Buden 2004).

A globalizációs folyamatoknak köszönhetően a társadalmi-kulturális tér megváltozott, az identitás (re)konstruálása folyamatossá lett, az azonosság és különbözőség dinamizmusa felgyorsult. A menekültek maguk újrakonstruálják identitásukat, s e konstrukció során reflexív viszonyba kerülnek a körülvevő társadalommal és kultúrával (számukra: „európai-amerikai kultúrával”). Éppúgy, ahogy a velük találkozóak, ők maguk is elfogadnak és elutasítanak bizonyos kulturális elemeket (pl. párkapcsolat – házasság szokásai, étkezési és szórakozási szokások), s ez az, amely kijelöli a helyüket a társadalomban – az eltérő szokások okán kívülre rekednek, ugyanakkor a saját kultúrájuk kis szigetén pedig belül maradnak. (Mindehhez ld. Marton és Olomofoe tanulmányait [2000], valamint Tilly 2001.).

A társadalmi kirekesztés és befogadás (Kronauer 1998) kulturális és nyelvi szimbólumokon keresztül, a kultúra sajátosságai révén, a kapcsolatokhoz, az információkhoz való hozzáférés akceptálása révén működik. A menekültek éppen ezeken keresztül rekednek kívülre, s maradnak elsősorban a saját etnikai csoportjaikon, a migráns hálózatokon belül⁷.

A tőkekonverzió esélyei

A tőkekonverzió, amely a gazdasági – társadalmi – kulturális tőkék átváltását és átválthatóságát jelöli, fontos szempont a menekültek mobilitási esélyegyenlőségének vizsgálatakor. Láttuk, az iskolai végzettségük nem váltható át gazdasági tőkére, a migráns hálózatokból fakadó társadalmi tőke azonban igen. Ennek megszerzését a tágan értelmezett (etnikai) hovatartozás, származás⁸ és az érdekérvényesítő képesség teszi lehetővé. A társadalmi tőke kiemelten fontos a számukra, a migráció „olyan élethelyzeteket hozott létre, amelyekben megnövekedett az interperszonális kapcsolatok jelentősége, illetve nagyobb mértékben mobilizálta a meglévő kapcsolatokat” (Gödri–Tóth 2004: 434.).

A tőkebefektetés, amelyet a menekült és családja tesz, hogy az embercsempészek révén Európába jusson, magas kockázatú, hiszen nagyon sokan nem érnek célba, illetve visszafordítják őket. A személyes biztonság, a kényelem, a jövedelem, a kapcsolatok elvesztése kockázattal jár (Tilly 2001: 92). A 700-900 ezer forintnyi útiköltséget befektetésnek tekintik, amely a jövőben megtérül. A megérkezésükkor többségük nincstelen, s kevesen vannak azok, akiknek a családja további támogatást tud nyújtani, így a menekült csak a társas kapcsolatainak átválthatóságában

⁷ Ez elsősorban az elsőgenerációs migránsokra vonatkozik, a befogadó országban született gyermekek ezt sokszor elutasítják (Marton 2000).

⁸ A szomszédos országokból érkezettekre vonatkozóan is megállapították, hogy „a bevándorlók társadalmi integrációját tekintve [...] társas kapcsolataik gazdagsága ellenére elsősorban az azonos származási hely alapján szerveződő kapcsolathálókat jelentik a szolidaritás és a kölcsönös segítségnyújtás alapját.” (Gödri – Tóth 2004: 438)

bízhat. A hosszú ideje hazánkban élő menekültek sok év munkájával teremtenek olyan egzisztenciát, amikor a megtérülést szubjektíve érzik.

A státuszmegszerzés esélye

A státuszmegszerzés és –megtartás esélye jórészt a társas kapcsolatok működtetésén keresztül valósulhat meg, minthogy a kapcsolatok olyan információt tudnak átadni, amely munkát, pénzforrást jelenthet, illetve segítheti a menekültstátusz megszerzésében. Minél nagyobb a származási helyről érkezettek közössége, s minél inkább összetartó, az újonnan érkezettnek annál nagyobb esélye van információhoz, munkához, jövedelemhez jutni. Ugyanakkor a menekültstátusz megszerzésében ugyanez ellenirányú hatást eredményez – a nagy migráns populációjú nigériai, pakisztáni, afgán menekültek kisebb eséllyel szereznek státuszt, s ebben közrejátszik a származási ország és kultúra megítélése a Hivatal részéről.

A menekültstátusz nélkül viszont csak időleges eredményt nyújt bármilyen más státusz megszerzésére irányuló kísérlet.

A menekültek mobilitási stratégiája

Az elvándorlás stratégiája egy egzisztenciális válságból való kiút keresésékként értelmezhető, amely figyelembe veszi az alkalmazkodóképességet, a spontaneitás képességét, valamint egy reményteli terv részét.

A menekültek mobilitási stratégiája az elindulásakor is az etnikai csoportokhoz való integrálódás tervén alapul, illetve egy szubjektív-irracionális elképzelésen, amely szerint Európában sok lehetőség és támogatás, jobb körülmények várnak rájuk. Elképzeléseik szerint jól fizetett munkájukból majd a hátramaradt családot támogatják (Akh., 37 éves pakisztáni férfi, A/7), vagy a családot maguk után hozzák (Z., libériai nő A/3). A stratégia egy racionális döntéshozatali folyamat, amelybe tudtukon kívül irracionális elemeket kevernek. Az említett mellett még Isten/Allah támogatását is, bizván abban, hogy nem véletlenül jutottak el Európába, hanem Isten vigyáz rájuk.

Stratégiai elem a nyelv elsajátítása. Többségük már otthon angolul tanul, tanfolyamokon illetve barátoktól és filmekből. Ez azonban nem nagymértékben segíti a Magyarországi integrációjukat, így itt magyarul is elkezdenek tanulni. További stratégiai elem a férfiak részéről az európai nővel való házasság létrehozása, melynek érdekében mind a táboron belül, mindpedig odahaza a kialakult sztereotíp képnek megfelelő viselkedési mintákat sajátítanak el (öltözködés, udvarlás). Az imponáló mondatokat a tábori életük első szakaszában elsajátítják.

Emellett a muszlim férfiak igyekeznek dekonstruálni a fatalista iszlám képét, s megengedő, toleráns magatartást vesznek fel (ugyanakkor sokan maguk között arab – farszi – angol nyelvkeveréken kibeszélik és elutasítják az európai normákat és engedékenységet, valamint a „közönységet”). (Ld. bővebben Nagy 2008.)

A hatalom és tekintély valamint a mobilitás kérdése

Láttuk, hogy a különböző mobilitási csatornák szempontjai szerint is jószerével státuszromlást tapasztalhatunk a menekültek, a diaszpórákban élők körében. Ezzel egyidejűleg azt

is láthatjuk, hogy az a tekintély/hatalom, amellyel otthon rendelkeztek, eliminálódott. Azok, akik otthon sejként tekintélynek örvendtek, lehet, itt csak a legközelebbi ismerősök körében bírnak presztízzsel, egyébként alacsony presztízsű munkát végeznek. A katonatisztek, oktatók, orvosok, akik oklevelek, nyelvtudás és a kompatibilis tudás hiányában nem kapnak hasonló állást, mint hazájukban, természetes, hogy tekintély/hatalomvesztésként élik meg a változást.

Más szempontból azt is látni kell, hogy a vallási szabályok kétféleképp is a hatalom fogalmának narratív értelmezési körébe kerülhetnek. Egyrészt, ahogy említettem, a vallási szabályok tekintélye befolyásolják a vallásos (keresztény vagy muszlim) menekültek életét, másrészt a szabályokat hatalmi erőnek is tekinthetik, s ezzel befolyásolhatják az életet, azt látható és láthatatlan valamint megengedhető és megengedhetetlen területekre bontják.

A hatalom birtoklása, a tekintély a menekültek számára is fontos, olyan jószágot jelent, amelyet meg (kellene) szerezni. Ennek hiányában a kudarc, a reménytelenség, a hiábavaló törekvések narrációi jelennek meg az interjúkban.

Összegzés

A diaszpórák részben nyilvánosak, megtekinthetők, bejárhatók, a vendégszeretet joga megmutatkozik – örömmel fogadják és megtartani igyekeznek a kívülről érkezetteket. A diaszpórákon belül a cinkos összekacsintás, a magunk-között-lét érzete az Idegenség érzetét csökkenti, a hasonló szabályok, az azonosan elfogadott hatalom/tekintély azonos módon befolyásolja azt, hogy mi az, ami látható, s mi az aminek láthatatlannak kell maradnia. Ezt a megmutatkozásvágya, a férfi és női szerepek, a Korán, a saría, a szokás tovább árnyalja. A látható és megengedhető dolgokat ugyan kevésbé befolyásolják utóbbiak, de a kevésbé nyilvános, esetleg tiltott mezején a pillantás nélkül kell észlelni (vagy még azt sem). Ezt a hitek és az egymásba vetett bizalom segíti. Így a megfigyelők és értelmezők számára nyilvánvalóvá válik, hogy a hatalom által tiltott területeken a vizuális érzékelésnél, a fizikai tapasztalásnál fontosabb a hit és a bizalom.

A menekültek várakozásaival ellentétben a mobilitás több csatornáján lefelé való elmozdulás következik be, a tágabb környezete az, amely minőségileg jobb, nyugalmasabb, kiszámíthatóbb, de ez az egyén számára távoli marad. A mobilitási csatornák sajátosságai a saját etnikai csoportjához vezetnek, s annak hierarchiájában tud elsősorban előrelépni. A származása azonban meghatározóbb, mint a teljesítménye.

A narratív megközelítésben világosan kirajzolódik, hogy a menekültek sorsát milyen erősen befolyásolja a származás, s a státuszvesztéssel a hatalom és tekintély is drasztikusan csökken, s a közvetített transzcendentális hatalom, a szabályok követése (birtoklása) ad a közösségnek vissza, ahol azonban az individuum szerepe a hatalomnak való alávetettségben oldódik fel.

Irodalom

- BHABHA, H. (1996): *A posztkolonialitás és a posztmodern*. Helikon, 1996 (4): 484-511.
- BOURDIEU, P. (1978): *A társadalmi egyenlőtlenség újratermelődése*. Budapest: Gondolat Kiadó
- BUDEN, B. (2004): *Kultúrák közti fordítás (hibriditás)*. Magyar Lettre Internationale, 2004 (51) (<http://www.c3.hu/scripta/>)
- CALDEIRA, T. P. R. (1999): *Fortified Enclaves: The New Urban Segregation*. In Low, S. M. (szerk.) *Theorizing the City. The New Urban Anthropology Reader*. New Brunswick – New Jersey – London: Rutgers University Press
- CSERESNYÉS F. (2005): *Migráció az ezredfordulón. A népességmozgások társadalmi és politikai következményei Közép-Európában*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó
- GHATAK, S.–SASSOON, A. S. (szerk.) (2001): *Migration and Mobility. The European Context*. Hampshire – New York: Palgrave Publishers
- GÖDRI, IRÉN–TÓTH P. P. (2004): *Bevándorlók társadalmi helyzete*. In Kolosi T.–Tóth I. Gy.–Vukovich Gy. *Társadalmi Riport 2004*. Budapest: TÁRKI. 425-438.
- GRANOVETTER, M. (1991): *A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata*. In Angelusz R.–Tardos R.: *Társadalmak rejtett hálózata*. Magyar Közvéleménykutató Intézet. Budapest.
- HANNERZ, U. (2004): *Gondolatok a globális világról*. In N. Kovács Tímea (szerk.) *A fordítás mint kulturális praxis*. Pécs: Jelenkor, 73-93.
- KRICHEL, TH.–LEVINE, P. (2001): *The Economic Impact of Labour Mobility in an Enlarged European Union*. In Ghatak, S.–Sassoon, A. S. (szerk.) *Migration and Mobility. The European Context*. Hampshire – New York: Palgrave Publishers, 49-65
- KRONAUER, M. (1998): „*Social exclusion*” and „*underclass*” – *new concepts for the analysis of poverty*. In Andreaß (szerk.): *Empirical Poverty Research in Comparative Perspective*, Aldershot: Ashgate, 51-76.
- LIN, N. (1991): *Társadalmi erőforrások és társadalmi mobilitás. A státuselérés strukturális elmélete*. In Angelusz R. – Tardos R. (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet.
- MARTON K. (2000): *Mitől mások az afgánok? – Ahogy magyarországi afgán kamaszok és szüleik látják*. In Sik Endre – Tóth Judit (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. Budapest: MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport, 38-49.
- MERLEAU–PONTY, M. (2007): *A látható és a láthatatlan*. Budapest: L'Harmattan Kiadó – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék
- NAGY T. (2007): *Migráns hálózatok, menekültek és a Határok*. In Timár Judit (szerk.): *Határkonstrukciók magyar – szerb vizsgálatok tükrében*. Békéscsaba: Magyar Tudományos Akadémia, Regionális Kutatások Központja, Alföldi Tudományos Intézet, Békéscsabai Osztály, 81-94.
- NAGY T. (2008): *Relatív egzotikum*. In Fejős Zoltán–Pusztai Bertalan (szerk.): *Az egzotikum*. Tabula Könyvek 9. Budapest – Szeged: Néprajzi Múzeum – SZTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 173-188.

- OLOMOOFÉ, L. (2000): *Egy fekete közösség létrejötte Budapesten?* In Sik Endre–Tóth Judit (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. Budapest: MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport, 50-59.
- PÁSZKA I. (2007): *Narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából*. Szeged: Belvedere Meridionale
- RÓBERT P. (1986): *Származás és mobilitás*. Rétegződés-modell vizsgálat VII. Budapest: Társadalomtudományi Intézet
- SCHIFFAUER, W. (2004): *Félelem a különbözőségtől. Új áramlatok a kultúr- és szociálintropológiában*. In Biczó G. (szerk.): *Az Idegen*. Variációk Simmeltől Derridáig. Debrecen: Csokonai Kiadó, 151-161.
- SOROKIN, P. A. (1977) *Koncepciók és meghatározások*. In Ferge Zsuzsa (szerk.): *Társadalmi struktúra és rétegződés II. I. kötet*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- TILLY, CH. (2001): *Áthelyeződött hálózatok*. In Sik E. (szerk.): *A migráció szociológiája*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium, 89-104.